

BIRTHE SJÖBERG

Spjutet som slungades genom fyra decennier

I förordet till de två första upplagorna av *Den siste Athenaren* 1859 och 1866, framhåller Viktor Rydberg att han med romanens hjälp vill ge en återblick på en tid "som i många hänseenden" är lik hans egen. Han menade att det på 300-talet liksom i hans egen samtid pågick en strid mellan två världsåskådningar, även om de hade olika "vapendräkt och lösen". I slutet av förordet uppmanar han dem som händelsevis skulle anse att skildringen av kyrkan och dess efterföljare i romanen är alltför mörk, att ta del av den "opartiska världshistorien". Denna ger nämligen ingalunda någon mildare syn, försäkrar han. Att Rydberg hade för avsikt att skoningslöst angripa sin egen tids religiösa dogmer och sociala förtryck framstår med all tydlighet i följande ofta citerade deklARATION: "[M]itt arbete är intet annat än ett spjut, som jag slungat mot de fiendtliga lederna, i krigarens lofliga uppsåt att såra och döda".¹

Det kan synas underligt att Rydberg väljer att framföra sin kritik av samtiden med hjälp av en historisk berättelse och inte en skildring som har 1850-talet som utgångspunkt. Men de radikala femtiotal liberalerna hade tröttnat på "rafflande" samtidsberättelser och menade att författarna skulle ägna sig åt opartisk realism istället. Den historiska romanen ansågs kunna tillgodose önskningarna.² För Rydberg var detta inte något nytt. Redan innan han började arbeta med *Den siste Athenaren* hade han övergått till att skriva historiska berättelser. För honom var den historiska miljön en perfekt grundval

¹ Se förordet till *Den siste Athenaren*, Göteborg 1859. Denna första upplaga finns tillgänglig på nätet: <https://litteraturbanken.se>

² Victor Svanberg, *Novantiken i Den siste atenaren*, Uppsala 1928, s. 18 f..

för kritiken av den egna tidens orättvisor, vilket han bland annat hade visat två år tidigare med *Fribytare på Östersjön*.

För Rydberg, liksom för andra liberaler, representerade det klassiska Grekland det idealsamhälle man ville bygga, både vad gällde konst och demokratiskt styre. Även om kvinnor och slavar inte hade rösträtt så hade alla manliga medborgare det – till skillnad från Sverige där rösträtten var begränsad till vissa samhällsgrupper. Men Rydberg valde inte Sokrates och Platons Aten som inramning för berättelsen. Istället lät han berättelsen utspelas drygt 600 år senare. Anledningen till att han föredrog 360-talet e.Kr. finns som vi sett angivet i förordet. Under denna brytningstid förfläckades de antika idealen samtidigt som den kristna kyrkan ökade sin makt. Det förekom dogmatiska strider, sociala klyftor och orättvisor.

*

Redan första gången den siste atenaren, Krysanteus, och hans dotter, Hermione, porträtteras, framträder ett av romanens viktigaste budskap: att det i grunden inte finns någon större motsättning mellan den klassiska antikens tänkare och Kristusgestalten. En Apollonpräst säger till dem att Jesus var mycket respekterad av oraklet i Delfi: "Ingen, icke ens Sokrates, har af Apollon blifvit så prisad som den vise från Judalandet."³

Men i romanen har Kristi lära redan förvanskats av kyrkan. Biskop Petros får representera kyrkomakten och det dogmatiska hårklyveriet som lett till de fruktansvärda stridigheter som utkämpas mellan olika kristna grupper. [Berättaren som bevittnar](#) blodigheterna säger:

³ *Den siste Athenaren*, första och andra boken, 4:e uppl., Stockholm 1880, (1) s. 26. De följande sidhänvisningarna till förordet och romanen anges direkt efter citaten.

När striden var slut, fortfor mördandet, sålänge ännu en lifsgnista fanns att släcka hos de besegrade. Deras kroppar krossades eller söndersletos af pöbeln. Deras hufvuden afskuros och fästes såsom segertecken på spjut och stänger. (s. 144)

Han kommenterar också de icke-kristna gruppernas situation:

Hedningarnes belägenhet var fruktansvärd vid sådana tillfällen som detta. De utgjorde ett neutralt, men af de bägge kristianske sekterna lika hatadt eller föraktadt parti. Den obetydligaste anledning kunde emot dem rikta samma raseri, med hvilket Kristianerna söndersleto hvarandra inbördes. (s. 144)

När en av de utsatta kristna hotas av folkhopen framstår orsakerna till mördandet i hela sitt vanvett. Dialogen belyser det fanatiska ordklyveri som utväxlades mellan de olika trosriktningarna:

- Du har icke förgifvit den helige, säger du. Svär det vid Gud!
 - Vid Gud den Allsmäktige!
 - Och vid den enfödde Sonen, af *lika* väsen med Fadren
 - ...
 - Nej, nej, vid Sonen, som är af *samma* eviga gudomsväsen. Jag svär det vid honom.
- Dessa ord, det förföljda Kristianska partiets lösen, väckte en storm af ursinniga rop i hopen:
- Der hör ni det: Slå ner kättaren! Slå ner honom [...]! (s. 148)

Här hänger alltså frågan om liv eller död på om man säger *lika* eller *samma* väsen. Med hjälp av replikskiftet visar Rydberg hur långt från kärnan i kristendomen man kommit och hur fanatisk stämningen hunnit bli på 360-talet.

Men, enligt Rydberg, erbjuder det atenska livet inte något alternativ eftersom det präglas av dekadens. Den gamla

religionen, kulturen och moralen har degenererat vilket den vackre ynglingen Karmides med sitt leverne bekräftar. Han tillhör samhällets överklass. Tillsammans med sina vänner driver han från den ena festen till den andra och tillber varken Apollon eller Gud. Även den klassiska religionen har förändrats till det sämre. Apollonprästen får representera förfallet. Hans porträtt är inte smickrande. Han har en blick som är fylld av vanvett, och den ger upphov till rysningar hos betraktaren (s. 23). Stora konstnärer finns inte heller i Aten, bara hantverkare: "En yngling af ädel börd kunde icke längre taga penseln eller mejseln i hand, om än den räcktes honom af sjelfva Pallas Athena", konstaterar Krysantheus (s. 34). Filosoferna är det lika illa med, vilket den unge Kimon visar. Hans filosofiska utläggningar utmärks av en logik som leder till absurda slutsatser. Avsnittet där Kimon tror sig demonstrera sin filosofiska briljans genom att argumentera bort tjänaren Medes värkande ben, är en av de humoristiska höjdpunkterna i *Den siste Athenaren*. (s. 246 ff.)

Förfallet präglar alltså Aten, och Rydberg anser att det är en tid "som i många hänseenden" är lik hans egen. Men det finns trots allt en viktig skillnad. På 1850-talet finns det hopp om förbättring, vilket antyds i romanens slutrader: "En ny dag har kommit. Antiken och kristendomen genomtränga hvarandra. Deras sanningar förmälas till ett harmoniskt helt, och den sak, för hvilken den siste Athenaren stred förtviflans strid - den politiska religiösa och vetenskapliga frihetens sak - kämpar ännu, men icke längre förtvifladt utan med segervisshet." (s. 426)

I romanen finns det endast en person som lyckats förena dessa "sanningar". Det är den siste atenarens dotter Hermione. Hon har studerat den klassiska filosofin tillsammans med sin far och den kristna läran tillsammans med prästen Theodoros. Hon har förstått att "presterskap, kyrkomöten, partier och

dogmer" inte har något gemensamt med kristendomen. De är tvärtom kristendomens "största och farligaste fiender" (s. 227). Nattvarden är bara en "minnes- och kärleksfest" och dopet endast ett tecken av en "rening, som hjertat bör underkastas" (s. 409).

Att hennes vän är en helt igenom god präst framgår tydligt i slutet av romanen. Efter den siste atenarens död, skriver Rydberg, lever Theodoros i Afrika där han verkar i "Kristi anda" - utan "presträgten" - fram till sin ålderdom. Han var "en af länkarne i den kedja utaf protestanter, hvilken genomgår tiden före den händelsen, som kallas reformationen - förpostfäktningen till den stundande stora striden emellan Kristi Församling och Prestkyrkan" (s. 426).

Hermione personifierar alltså de goda sidorna i den klassiska filosofin och den enkla kristna läran. De idéer som Krysanteus och Theodoros står för smälter samman hos henne: "Deras sanningar förmälas till ett harmoniskt helt".

Men kyrkan driver Hermione i döden. När prästerna med våld släpar henne fram till dopfunten för att döpa henne, tystas hon genom att de pressar in en duk i hennes mun. Försöket att tvångsdöpa Hermione leder till att hon begår självmord genom att sticka en stylus (ett vasst skrivdon) i "sin barm".

*

Inom Rydbergforskningen har det upprepade gånger framhållits att den äldre Rydberg lämnade sin ungdoms liberala ideal. Själv har jag haft svårt godta den typen av slutsatser.⁴ I det sena författarskapet på 1890-talet går han hårt åt samma slags orättvisor och förtryck som han gjorde då han var yngre vilket bland andra dikten "Den nya Grottesången"

⁴ Birthe Sjöberg, *Dialog eller dynamit. Viktor Rydberg och August Strindberg – förtryckets fiender*, Hedemora 2018, s. 288 f.

och romanen *Vapensmeden*, båda från 1891, visar. Även i dessa sena texter står striden mellan fritt tänkande och auktoritärt förtryck inom både samhälle och kyrka.

Intressant är att Rydberg så sent som 1892, när femte upplagan av *Den siste Athenaren* skulle tryckas, åter ville ha med det ofta citerade förordet. Hans önskemål avslöjar att hans ungdomsideal fortfarande var levande. Förordet hade varit borta i den tredje och fjärde upplagan men nu ansåg han att det återigen fyllde en viktig uppgift. I en not motiverar han varför:

Detta företal, som jag skrifvit *calidus juventâ* [*ung. i min heta ungdom*], men vars grundstämning aldrig försvunnit inom mig, har varit uteslutet ur följande upplagor, men meddelas med några få oväsentliga ändringar här på nytt, om ej för annat ändamål, så som bidrag till en själs inre historia.⁵

Så lyfts romanen ännu en gång fram som det "spjut" Rydberg "slungar mot de fientliga lederna", inte bara mot den "kyrklig-politiska" reaktionen utan också mot det sociala förtryck som präglade även 1890-talets Sverige.

Litteratur

Rydberg, Viktor, *Den siste Athenaren*, Göteborg 1859;

<https://litteraturbanken.se>

- *Den siste Athenaren*, första och andra boken, 6:e uppl., Stockholm 1898

Sjöberg, Birthe, *Dialog eller dynamit. Viktor Rydberg och August Strindberg – förtryckets fiender*, Hedemora 2018.

Svanberg, Victor, *Novantiken i Den siste Athenaren*, Uppsala 1928.

⁵ Förordet finns även i 6:e upplagan. Citatet är hämtat från *Den siste Athenaren*, första och andra boken, 6:e uppl., *Skrifter af Viktor Rydberg. V*, Stockholm 1898, (1).